Il-Morfoloġija Inflettiva u Derivattiva

Michael Spagnol

Il-morfoloġija hi l-fergħa tal-lingwistika li tistudja l-binja tal-kelma. Qabel ma nkomplu jaqblilna nfissru x'nifhmu bil-kelma *kelma*, għax fl-użu komuni għandha aktar minn tifsira waħda. Nintebħu b'dan jekk nippruvaw inwieġbu mistoqsija li jaf tidher banali: kemm-il kelma fiha s-sentenza (1) t'hawn taħt?

(1) Sena ġdida, bidu ġdid

Għal uħud erbgħa, għal oħrajn tlieta. Iż-żewġ tweġibiet tajbin, proprju għax jistrieħu fuq żewġ sensi differenti tal-*kelma*. Min qal erbgħa għadd il-kliem bħala sekwenzi ta' ittri mifrudin bi spazji bojod. Min wieġeb tlieta għadd il-*lessemi*, elementi astratti li jiġbru fi ħdanhom għamliet differenti tal-kelma, li 'l quddiem naraw li jissejħu *inflessjonijiet*. Li kellna nfittxu l-kliem tas-sentenza (1) fid-dizzjunarju, konna nfittxu tliet elementi, mhux erbgħa: SENA, BIDU u ĠDID. Għax nafu li ĠDID hi lessema li tħaddan il-forom **ġdid** tal-maskil, **ġdida** tal-femminil u **ġodda** tal-plural. Bl-istess mod, il-lessema SENA jaqgħu taħtha s-singular **sena**, l-imtenni **sentejn** u l-plural **snin**.

Fil-każ tal-verbi, il-lessema ġieli nsejħulha l-*mamma*: forom bħal **noħroġ**, **ħriġtuh** jew **joħorġux** nafu li fid-dizzjunarju nsibuhom taħt ĦAREĠ.

Il-Morfema

Fl-istudju tal-lingwa, il-kelma mhix l-iċken element mogħni bit-tifsir. Hemm elementi iżgħar minnha, il-*morfemi*. Ngħidu aħna, il-kelma **jumejn** tinqasam f'żewġ morfemi, **jum**, ġurnata, u **-ejn** tal-imtenni. Inkella l-aġġettiv **inċerta** jinqasam fi tlieta, **in-** li tesprimi n-nuqqas ta' kwalità jew il-kuntrarju (bħal f'**ingrat** u **inutli**), **ċert**, żgur, u **-a** tal-femminil. Il-morfema, mela, hi l-iżgħar unità li ġġorr tifsira, bħal **jum** u ċert, jew taqdi funzjoni grammatikali, bħal **-ejn** u **-a**.

Il-morfema nistgħu nikklassifikawha skont:

> **Jien u ħabibti kellna argument fuq il-grammatika.**
> **Morfema li ma kellhiex raġun.**
> ***Maria Debono***

i. l-istatus tagħha, jekk tkunx *ħielsa* jew *marbuta*, eż. **jum** morfema ħielsa għax toqgħod waħedha, mingħajr morfemi oħra mehmużin magħha, iżda **-ejn** morfema marbuta għax tkun dejjem ma' morfema oħra, bħal **id-ejn**, **xahr-ejn**, **pass-ejn**;

ii. il-pożizzjoni tagħha f'relazzjoni mal-bażi li tingħaqad magħha, ngħidu aħna, morfema marbuta fuq ix-xellug tal-bażi, bħal **diż-onest**, **buż-nanna**, **s-komdi**, tissejjaħ *prefiss*, waqt li morfema marbuta fuq il-lemin tal-bażi, bħal **xemx-ata**, **difett-uż**, **qassis-in**, tissejjaħ *suffiss*;

iii. il-funzjoni tagħha, jekk tnissilx kelma, anzi lessema, differenti, b'tifsira magħżula, bħal **in-** f'**inċert**, li tfisser il-maqlub ta' ċert, jew jekk toħloqx għamla differenti tal-istess lessema, bħal **-a** f'**inċerta**, li hi l-femminil ta' inċert.

Fil-bqija tal-artiklu niftħu fuq dan il-punt tal-aħħar. Imma, qabel ma nkomplu, tajjeb ngħidu li morfema jista' jkollha aktar minn sura waħda. Għall-argument, is-suffiss tal-imtenni mhux dejjem ikun **-ejn**, bħall-eżempji t'hawn fuq. Ġieli jkun **-ajn**, bħal f'**subgħajn**, **ġwenħajn** u **saqajn**.

Hekk ukoll il-prefiss **in-** jinbidel f'**il-** quddiem kelma li tibda bil-l, bħal **illegali**, f'**ir-** quddiem kelma li tibda bir-r, bħal **irregolari**, u f'**im-** quddiem kelma li tibda bil-m, bħal **immatur**. Varjanti bħal dawn ta' morfema waħda jissejħu *allomorfi* u huma komuni ferm, mhux biss fil-prefissi u s-suffissi, imma anki fl-element ċentrali tal-kelma. Innota kif is-sura tal-bażi ftit jew wisq tinbidel f'dawn il-forom:

forn	**furn**-ar
fenek	**fenk**-a
kiesaħ	**kesħ**-in
ġisem	**ġisim**-ha
falz	**fals**-ità
mużika	**mużiċ**-ist

Id-Derivazzjoni u l-Inflessjoni

Niġu lura għall-funzjoni tal-morfemi. Morfema li tnissel lessema ġdida tissejjaħ *derivattiva*. Is-suffiss **-aġni** fi kliem bħal **fitt-aġni**, **tust-aġni** u **guff-aġni**, inissel nomi mill-aġġettivi **fitt**, **tost** u **goff**. Mill-banda l-oħra, morfema li tibdel kemm kemm xi tagħrif grammatikali tal-kelma marbut ma' valuri bħall-ġens (maskil, femminil), l-għadd (singular, plural, imtenni), it-temp u l-aspett (perfett, imperfett), u l-każ (pronomi mehmużin) tissejjaħ *inflettiva*. Li ġejjin huma eżempji ta' morfemi inflettivi.

valur	lessema	inflessjoni
ġens	**ġdid**	**ġdid**-a
għadd	**platt**	**platt**-i
temp/aspett	**ħabb**	in-**ħobb**
każ ġenittiv	**oħt**	**oħt**-i
każ akkużattiv	**ried**	**ried**-ni

Kelma jista' jkollha ż-żewġ tipi ta' morfemi. Ngħidu aħna, **s-komd-a** għandha l-prefiss derivattiv **s-** li jesprimi sens ġdid, l-oppost, u s-suffiss inflettiv **-a** li jindika l-femminil. U bħalha **ġgant-esk-i**, li għandha żewġ suffissi, wieħed derivattiv, **-esk**, li jsawwar lessema ġdida, f'dan il-każ aġġettiv, u ieħor inflettiv, **-i**, li jimmarka l-plural. F'kelma magħmula minn morfemi derivattivi u inflettivi, bħal **opinjon-ist-i** u **sport-iv-a**, il-morfemi derivattivi, **-ist** u **-iv**, ikunu eqreb tal-bażi mill-morfemi inflettivi, **-i** tal-plural u **-a** tal-femminil.

Għala l-plural kategorija importanti? Għax ifisser ħafna.

Xi morfemi jistgħu jkunu kemm derivattivi u kemm inflettivi, skont il-bażi li jingħaqdu magħha u l-funzjoni li jaqdu. Pereżempju, is-suffiss **-i** hu morfema derivattiva meta minn nom, bħal **suf** u **xemx**, inissel aġġettiv, **sufi** u **xemxi**, iżda huwa morfema inflettiva meta mis-singular jibni l-plural, bħal **vot-i** u **saff-i**, jew jimmarka l-ewwel persuna singular fi kliem bħal **wiċċ-i** u **fuq-i**.

Id-derivazzjoni, għall-kuntrarju tal-inflessjoni, tista' tibdel il-parti tad-diskors tal-kelma. Pereżempju, minn nom (**kuraġġ**) tnissel aġġettiv (**kuraġġuż**), minn verb (**importa**) toħroġ nom (**importatur**), minn nom (**vot**) issawwar verb (**vvota**), u minn aġġettiv (**ċar**) tnissel nom (**ċarezza**) jew verb (**ċċara**). L-inflessjoni, ladarba ma twassalx għal lessema ġdida, imma għal għamla grammatikali differenti tal-istess lessema, ma tibdilx il-parti tad-diskors. B'hekk, nom fis-singular (**sptar**) jibqa' nom fil-plural (**sptarijiet**), aġġettiv fil-maskil (**skur**) jibqa' aġġettiv fil-femminil (**skura**), u verb fil-perfett (**spara**) jibqa' verb fl-imperfett (**jispara**). Biss, tajjeb inżommu f'moħħna li fid-derivazzjoni l-parti tad-diskors mhux dejjem tinbidel, bħal meta minn nom (**bank**) innisslu nom ieħor (**bankier**) jew minn aġġettiv (**onest**) innisslu aġġettiv ieħor (**diżonest**).

Fil-Qosor

Il-morfoloġija derivattiva tibni lessema ġdida, b'sens distint, li għandha mnejn tagħmel ma' parti tad-diskors differenti. In-nom **industrija** nistgħu nehmżulu suffiss biex noħorġu l-aġġettiv **industrijali**. Jekk imbagħad inżidu suffiss ieħor,

innisslu l-verb **industrijalizza**. U dan il-verb nistgħu nerġgħu nagħmluh nom, permezz ta' suffiss ieħor, **industrijalizzazzjoni**.

L-inflessjoni tifrex il-lessema għal funzjonijiet grammatikali bħall-għadd, il-ġens, it-temp u l-aspett. Is-suffiss **-ijiet**, pereżempju, jindika li n-nom hu plural, u l-prefiss **n-** jindika li l-verb hu fl-ewwel persuna tal-imperfett (jien/aħna). Il-morfemi inflettivi ma jibdlux il-parti tad-diskors tal-bażi, u jokkorru qabel jew wara l-prefissi/suffissi derivattivi, kif tixhed kelma kumplessa bħal **jiżbilanċjani**, li tinqasam hekk:

ji-	ż-	bilanċ	-ja	-ni
prefiss inflettiv	prefiss derivattiv	bażi	suffiss derivattiv	suffiss inflettiv
it-tielet persuna tal-imperfett	l-oppost	'ekwilibriju'	verb	l-ewwel persuna singular

Dr Michael Spagnol huwa l-Kap tad-Dipartiment tal-Malti
u lettur tal-Malti fl-Università ta' Malta